

מוזיאון ההעפלה וחיל הים – מערך הדרכה למורי השל"ח

כתובת: ההגנה 65 חיפה

שעות פעילות 10:00-16:00 ימים א'-ה'

טל: 072-2798030

דוא"ל: haapala.mus@gmail.com

קבוצות נכנסות למוזיאון במרווחים של 20 דקות

מהפלי"ם לחיל הים

המוזיאון עוקב אחרי סיפורה של אוניית המעפילים "אף על פי כן", משלב ההכנות למסע באיטליה, דרך ההפלגה בים, מפגש המעפילים עם הבריטים, השהות במחנות המעצר בקפריסין, מאבקם של אנשי הפלי"ם במדיניות הבריטית, הקשר בין תקופת העפלה להקמת חיל הים והתפתחות חיל הים לאורך השנים.

לתלמיד המבקר במוזיאון ניתנת הזדמנות להיכנס לאניית מעפילים מקורית האחרונה שנשתמרה עד ימינו, להבין את הקשר לחיל הים, להיחשף לערכים לאורם פעלו אנשי הפלי"ם בשנות ההעפלה ועל בסיסם נבנה והתפתח חיל הים לאורך השנים, וכן לחוות מקרוב את חיי החיילים ששירתו ומשרתים בכלי השיט השונים.

בהתאם לתוכנית שלי"ח לכיתות ח' הסיור יעסוק בנקודות המפנה בתולדות העם בארץ בעבר הרחוק והקרוב, השתקפותן בהווה ובמבט לעתיד.

מסלול הסיור במוזיאון

*למורה: במוזיאון מוצבים חיצים אדומים על גבי הרצפה המורים את המסלול הכרונולוגי המומלץ על ידינו.

ההעפלה

תחנה ראשונה: האודיטוריום- ההכנות להפלגה

פתיחה: על המורה בפתיחה להתייחס לנקודות הבאות: מהי ההעפלה? משך התקופה 1934-1948, חלוקה לשלוש תקופות: תקופה ראשונה – 1934-1939

תקופה שנייה - 1939-1945

תקופה שלישית - 1945-1948

מספר הפלגות- 141, כמות מעפילים 108,000 מעפילים שהגיעו דרך הים, התמקדות הסיפור בתקופה השלישית מ- 1945 עד 1948 בה הגיעו כ- 80,000 מעפילים.

צפייה בסרט המתמקד בהפלגה של אוניית המעפילים המקורית ה"אף על פי כן" המספרת את סיפור ההעפלה דרך מבטם של שלושה גורמים: המוסד לעליה ב', אנשי הפלי"ם והמעפילים.

לאחר הסרט הרחבה על הגורמים להקמת הפלי"ם, על פעילות הפלי"ם ועל דמויות מפתח כגון: אליהו שחר שמופיע בסרט, אוסי רביד ויוחאי בן נון.

רקע על הפלי"ם + הפעלה

נתבונן בסמלו של הפלי"ם – וממנו ננסה להוציא כמה שיותר פרטי מידע :

גלי ים, חבל ועוגן - מוטיבים של ים

חרב - מוטיב של לחימה וחלק מסמל ה"הגנה" והפלמ"ח

שתי שיבולים - מסמל הפלמ"ח

מדובר על ארגון צבאי התנדבותי- שהוא חלק מהפלמ"ח שמטרתו להגן בגזרת הים.

איך באמת הכול התחיל ?

הפלי"ם – הפלוגה הימית של הפלמ"ח הוקמה בדצמבר 1943. אנשי הפלי"ם היו בעלי תפקיד משמעותי ביותר במפעל ההעפלה: ארגון המעפילים במחנות בחו"ל לפני צאתם להפלגה, הכנת אוניות המעפילים להפלגה, פיקוד על אוניות מעפילים, הורדת מעפילים בחופי הארץ, אימון צבאי של מעפילים במחנות המעצר בקפריסין וחבלה באוניות גירוש בריטיות שנועדו לגרש את המעפילים למחנות המעצר בקפריסין.

דמות איש הפלי"ם –

דגש: רוח ההתנדבות של אנשי הפלי"ם הרואים עצמם אחראים לגורלו של העם היהודי, תוך סיכון חייהם וסיכון תפיסה ע"י הבריטים.

מה המניעים להתנדבות?

איש פלי"ם "צבר" – אליהו שחר (מופיע בסרט) – דוגמא לצעיר ארצישראלי בן 17 אשר יוצא מ"אזור הנוחות" ומגיע לאירופה במטרה לסייע להביא מעפילים ארצה.

התגייס בשנת 1943 לפלמ"ח. עוד בהיותו ילד נמשך לים, לכן פעמים רבות ביקש לעבור לפלוגה הימית. בסופו של דבר צורף רק בקורס החמישי. השתתף בהורדת מעפילים מהאוניה "ברל כצלסון" ובהמשך יצא ללוות את אוניית "אף על פי כן" בדרכה ארצה.

תחנה שניה – ה"רציף" העלייה לאוניה (רשות)

לאורך הרציף מוצבים פאנלים דמויי מפרשים בהם מוצגים: פעילותה של תנועת הבריחה ובהמשך שמות כל הארצות ונמלי היציאה מהם העפילו יהודים בשנים הנ"ל בסדר הולך ויורד לפי מספר ההפלגות.

ניתן לעצור בנקודה זו ולהסביר על תנועת הבריחה ודגש על איטליה שמשם יצא מספר ההפלגות הגדול ביותר בתקופה השלישית וממנה יצאה האונייה "אף על פי כן", מנמל גינואה באיטליה.

תנועת הבריחה

תנועת "הבריחה" פעלה באירופה משלהי מלחמת העולם השנייה ועד להקמת מדינת ישראל והייתה אחראית להברחתם של כשלוש מאות אלף ניצולי שואה ממזרח אירופה אל נמלי הים התיכון במטרה להגיע לארץ ישראל.

אנשי "הבריחה" היו קבוצת חיילים ארצישראליים מתנדבי הצבא הבריטי, ובהמשך חיילי הבריגדה היהודית של הצבא הבריטי פגשו את הניצולים וניצלו את מעמדם ואת האמצעים שעמדו לרשותם לטובת הניצולים. חלקם אף נשארו באירופה לאחר שחרורם מ"הבריגדה" כדי להמשיך

בפעילות. בהמשך נטל על עצמו המוסד לעלייה ב' את ניהול הבריחה. השליחים הארצישראליים של המוסד טוו רשת של נתיבים ומחנות מעבר על פני אירופה כולה.

ארגון "הבריחה" טיפל בלוגיסטיקה הכרוכה בתנועה זו: הסעה מעיר לעיר ומארץ לארץ, חציית מעברי גבול בעזרת שוחד ותעודות שזויפו במעבדות הארגון, הברחת גבולות ברגל בקור ובשלג, ארגון של מחנות מעבר וטיפול בשוהים בהם בדרכם אל נמלי הים. בדרכם לארץ ישראל שהו חלק מהניצולים במחנות עקורים בשטחים שהוחזקו בידי בעלות הברית בגרמניה, באוסטריה ובאיטליה.

תחנה שלישית: אוניית "אף על פי כן"

טרם סרט: ישיבה בבטן האונייה.

לפתוח בשאלה: מה היה תפקידם של אנשי הפלי"ם בהפלגה?

התפקיד של אנשי הפלי"ם במסע עצמו כלל פיקוד וארגון המעפילים לקראת עלייתם לאונייה. במהלך ההפלגה תמיכה פיזית ורגשית – חיבור עם המעפילים. המעפילים הסתכלו על המלווים כמושא לחיקוי והערצה – דמות הצבר הארצישראלי, חזק, שזוף וחופשי. כמו כן, חלקם יצאו לקורס גדעונים האמונים על הקשר בין ארצות המוצא באירופה, אוניית המעפילים וארץ ישראל.

הקרנת הסרט: מספר על המסע בים. לבקש לשים לב לדמות של המלווה אליהו שחר – מה תפקידו במסע.

בתום הצפייה סיכום לגבי תוצאות המאבק: האם המעפילים הצליחו להדוף את הבריטים לדעתכם?

תשובה: הבריטים הצליחו להשתלט על האונייה, במהלך המאבק מעפיל אחד נהרג והבריטים גוררים את האונייה לנמל חיפה. לאחר תפיסת האונייה הושלכו מכשיר הקשר והמפות לים ע"י המלווים.

סליק – מקום מחבוא. למלווים הוכן סליק מבעוד מועד, ההנחיות היו להסתוות ולהתערבב בין המעפילים כדי להימנע מתפיסה, כך שבעתיד יוכלו להביא אוניות נוספות.

יוצאים מבטן האונייה עם כיוון החץ.

בסיפון: מראים את המכה בדופן האונייה, אפשר את השירותים המשוחזרים המעידים על ארצות המוצא השונות של המעפילים לפי המילים "גבר" ו"אישה" במספר שפות.

בירכתיים של האונייה: ניתן לראות את המטבח המאולתר, חדר הקשר של הגדעוני וחדרי הצוות של המלווים ובו נשמע את סיפורו של יהושע רביד ובכינויו "אוס"י.

עלה לארץ בגיל 16 לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה מפולין. הוא השאיר את הוריו ושלושת אחיו בגולה. ב-1943 אוסי הצטרף לפלי"ם ועבר את כל קורסי הים שהתקיימו בקיסריה ובחיפה. אוסי צבר ניסיון רב בחבלה של אוניות גירוש בריטיות ובליווי אוניות מעפילים. ב-1946 הגיע לאירופה וביקש אישור לצאת ולחפש את משפחתו במחנות הפליטים בגרמניה ואוסטריה מבלי לדעת האם שרדו או לא את המלחמה. במחנה האחרון בו החליט לחפש מצא את הוריו ושלושת אחיו. בהמשך העפילו אחיו על האוניה "חיים ארלוזורוב", הוריו קיבלו סרטיפיקטים והגיעו ארצה באופן ליגאלי.

תחנה רביעית: מחנות המעצר

• ללא סרט

שאלה: המעפילים נתפסו על ידי הבריטים. מה לדעתכם עלה בגורלם?

בקיץ 1946 החמירה ממשלת המנדט את מאבקה בהעפלה. השלטונות הודיעו כי המעפילים לא יורשו להישאר בארץ אלא יוגלו לקפריסין. בתחילה הבריטים חשבו שצעד זה ירתיע את

המעפילים, לכן הם בנו מחנות של אוהלים כמשהו ארעי (ניתן להראות את התמונה של האוהלים) והאמינו שזה ייקח לא יותר מחצי שנה לחסל את מפעל ההעפלה, אך לא כך קרה. זרם ההעפלה הלך וגבר, ולמרות שרובן הגדול של האוניות נתפסו, הוסיפו לצאת אוניות חדשות. הבריטים הקימו לצד מחנות האוהלים את מחנות "החורף" העשויים מפחונים (ניתן להראות את התמונה).

אם כך, מעפילי אוניית "אף על פי כן" גורשו גם הם למחנות המעצר בקפריסין ושחררו מספר חודשים לאחר מכן.

חלק מאנשי הפלי"ם, המפקדים, המלווים והגדעונים (אנשי הקשר) בפקודת המוסד, הלכו למחנות הגירוש יחד עם המעפילים. הם ביססו וניהלו את החיים במחנות העצורים בתחילה. אחד התפקידים שנטלו על עצמם שליחי הישוב ואנשי ההגנה במחנות היה חיזוק רוחם של המעפילים והכוונת פעילותם ומרצם לאפיקים הרצויים. כעבור חודשים אחדים חמקו אנשי הפלי"ם מהמחנות וחזרו לפעילותם באוניות. בנוסף לכך עסקו אנשי הפלי"ם באימון המעפילים לקראת המלחמה שעמדה לפרוץ בארץ ישראל במסגרת "שורות המגינים". במסגרת זו למדו המעפילים קפ"פ – קרב פנים אל פנים (ניתן לראות את "רובה" שהתאמנו בו ומקל הקפ"פ) בהסוואה של "התעמלות בוקר". במלחמת העצמאות התגייסו לצה"ל אלפים מיוצאי המחנות שאומנו "בשורות המגינים" ולקחו חלק במאמץ המלחמתי.

תחנה חמישית: המסע אל התקומה

• ללא סרט

הפעלה: משחק תפקידים

אחד מהתלמידים בתפקיד מלווה אוניית מעפילים והתלמיד השני מטמין מוקשים לאוניות גירוש בריטיות, תוך סכנת חיים וללא אמצעים הולמים, על מנת למנוע מהם להמשיך לגרש מעפילים לקפריסין. על שני התלמידים לשכנע איזה תפקיד חשוב יותר ולאחר מכן, לערוך הצבעה.

תחנה שישית: על קיר לפני הכניסה לתחנת "ההקמה" שיר:

נאום תשובה לרב חובל איטלקי אחר ליל הורדה – נתן אלתרמן (ניתן להשמיע את השיר)

הפעלה: לפניכם שיר שנכתב ע"י נתן אלתרמן אחרי מבצע העפלה מוצלח תמצאו בשיר משפטים שמראים ששיר זה הוא שיר הלל ואת מי הוא מהלל?

תשובה: השיר פורסם בעקבות פרשת נחיתת האנייה "חנה סנש" בחוף נהריה בדצמבר 1945.

אנשי ההגנה והמוסד לעליה ב' ניצלו את חג המולד, מתוך ידיעה כי הרבה מהחיילים הבריטים יהיו שתויים באותו לילה, כדי להנחית את הספינה "חנה סנש" בחוף נהריה. "חנה סנש" הביאה 252 מעפילים שחולצו בעזרת צוות הפלי"ם ותושבי נהריה. רב החובל של האונייה היה איטלקי ושמו 'אנסלדו'.

זהו שיר הלל לאנשי הפלי"ם, ההגנה והמוסד לעליה ב':

"על הצי הלזה, האפור, הקטן, יסופר עוד בשיר ורומנים".

"הן ראית כיצד מספינות אל החוף, הם נושאים את עמם עלי שכס".

"ולחיי בחורים שקבלו הפיקוד, ובאופל כוונו את השיט, למועד הנכון, למקום היעוד, בלי מצפן ומפה בליל ציד". ועוד....

בבית 11 ניתן לראות את הנבואה שמגשימה את עצמה :

להקריא :

"ונספר לך אז כי פתוחים השערים.

כבר מזמן נפתחו, חי שמיים!

ופתחה אותם זו חבורת הנערים

שעמדה אותו-לילה במים."

המשפט הראשון שבו אומרים שהשערים פתוחים למעשה יוצר את המציאות. השערים נפתחו שנתיים וחצי אחרי.

השיר הפך עם הזמן להמנון ההעפלה.

תחנה שביעית: הקמה

אנשי הפלי"ם מתנדבים לחה"י ואיתם בוגרי אגודות ימיות ומתנדבי הצי הבריטי. אותם האנשים שעסקו בפיצוץ וחבלה של אוניות מעפילים ממשיכים את פועלם בחיל הים משתתפים בפעולת טיבוע האמיר פארוק.

אפשר להוסיף : במלחמת העצמאות הייתה חנה סנש אחת מספינות צי הצללים ששימשו את חיל הים הישראלי ונקראה אח"י חנה סנש. אוניית המעפילים "אף על פי כן" לאחר הקמת המדינה שופצה וצורפה לשייטת הנחתות של חיל הים כאוניית אימונים. לכל אוניה בחיל הים יש שם וקידומת לשם -ראשי התיבות אח"י - אונית חיל ים, נוהג זה נשאר עד ימינו.

צפייה בסרט

ולאחריה הרחבה על תפקידו ופועלו של יוחאי :

יוחאי בן-נון – בסרט הוזכרה פעולת טיבוע האמיר פארוק. מפקד הפעולה ומשיט אחת מסירות הנפץ היה יוחאי בן-נון. איש פלי"ם שעסק בפיצוץ וחבלה באוניות מעפילים, מפקד יחידת החבלה ואחר קום המדינה ממקימי שייטת 13.

"סיימתי שלוש שנים פלמ"ח יבש. לקראת שחרור נסעתי להירשם לאוניברסיטה ב-ים כי ידעתי שאהיה כירורג...בדרך עצרתי בפונדק הדרכים הידוע של שבתאי בחדרה ופגשתי ביהודי ששמו אברהם זכאי, שהיה אז מפקד הפלוגה הימית של הפלמ"ח. השנה היא 1945 ומלחמת העולם נגמרה. שאלתי אותו : 'מה נשמע?' הוא אומר : 'הנה מתחילים להביא אותם.' 'את מי?' אני שואל, 'את המעפילים', הוא אומר, 'מכילים אניות, מארגנים אותם במחנות יציאה'. אמרתי לעצמי, אני אשב ואלמד את האנטומיה של גוף האדם וההיסטוריה תעבור לידי לא יקום ולא יהיה! שברתי ימינה והצטרפתי לקורס ימי של הפלי"ם.. וזהו נשארתי בעסק."

תחנה שמינית: מבצעי חיל הים

חלוקת התלמידים לשבעה צוותים. כל צוות יקבל משימת חקר. ניתן להיעזר במוצגים, בפקטים ובהסברים של ה QR code הנמצאים ברחבי המוזיאון. זמן חקר 20 דק'.

להלן המשימות :

- מבצעי העפלה לא הסתיימו עם הקמת המדינה. חיל הים היה שותף לפחות בשני מבצעי הבאת עולים. אנא מצאו את שמות המבצעים ורשמו את השנים שבהם חלו המבצעים, מאילו מדינות הגיעו העולים ומה היה חלקו של חיל הים במבצע?
- במהלך השנים חיל הים ידע מספר אסונות. בחרו אחד מהם וספרו מה השתבש ואילו ערכים נלמדים מהאירוע.
- באיזה אירוע חיל הים סייע למדינה אחרת? מצא בתצוגה פריט המעיד על סיוע זה.
- מנו את המבצעים בהם שימשו הנחתות את חיל הים?
- מצאו בסיס של חיל הים שהיה קיים בשנים 1948-1967 בו היו נחתות, למה שימש הבסיס ומדוע כבר לא קיים היום?
- מצאו מבצע בו חיל הים הופתע בתקיפה נגדו והפך את התקיפה להצלחה מבצעית.

- איזה כלי שייט הוא המתקדם ביותר בחיל הים וידוע בחשאויותו? באיזה שנים החל לפעול?
- מצאו באולם התצוגה ובחצר המוזיאון את כלי השייט השונים ששימשו את הקומנדו הימי – שייטת 13.
- מהי פעולת התחבולה שיזם חיל הים בשנות השישים? כנגד מי? ומדוע דווקא לימון? בסיום משימת החקר התכנסות. כל צוות מציג את תשובותיו.

עזרים למדריכ/ה:

- למינציה של סמל הפלי"ם
- תמונה של אוסי רביד
- תמונה של יוחאי בן-נון